

УДК 37.014

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ВИХОВАННЯ»

Сокол М.О., к. філол. н.,
доцент кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського»

У статті обґрунтовано наукові підходи щодо проведення педагогічних досліджень стосовно визначення поняття «виховання». Адже проблема експлікації понять є одним із пріоритетних напрямів сучасної педагогічної науки. Оперування поняттями є необхідною умовою для вивчення та побудови теоретичних моделей, усвідомлення процесів виховання і навчання у динаміці й перспективі. Метою статті є розкриття сутності поняття «виховання». Сформульовано основні проблеми детермінацій понятійно-категорійного апарату, а також проаналізовано основні риси та відмінності у тлумаченні «поняття». Охарактеризовано особливості формування поняття «виховання» у філософії, психології, соціології та педагогіці.

Ключові слова: поняття, детермінація, педагогіка, виховання, понятійно-категорійний апарат.

В статье обоснованы научные подходы к проведению педагогических исследований по определению понятия «воспитание». Ведь проблема экспликации понятий является одним из приоритетных направлений современной педагогической науки. Оперирование понятиями является необходимым условием для изучения и построения теоретических моделей, осознания процессов воспитания и обучения в динамике и перспективе. Целью статьи является раскрытие сущности понятия «воспитание». Сформулированы основные проблемы детерминаций понятийно-категориального аппарата, а также проанализированы основные черты и различия в толковании «понятия». Охарактеризованы особенности формирования понятия «воспитание» в философии, психологии, социологии и педагогике.

Ключевые слова: понятие, детерминация, педагогика, воспитание, понятийно-категориальный аппарат.

Sokol M.O. THE SCIENTIFIC APPROACHES FOR CONDUCTING EDUCATIONAL RESEARCH ON THE PROBLEM OF DETERMINATION THE NOTION «EDUCATION»

The scientific approaches for conducting pedagogical researches concerning the definition of “education” are analyzed in the article. The problem of notions’ explication is one of the priorities of modern pedagogy. Notions operation is a necessary condition for learning and building theoretical models, understanding the processes of education and training in the dynamics and perspective. The aim of the article is the disclosure of the concept “education”. The basic problems of determination conceptual-categorical apparatus are determined. The main similarities and differences of “notion” interpretation are analyzed. The formation peculiarities of the concept “education” in philosophy, psychology, sociology and pedagogy are characterized.

Key words: notion, determination, pedagogy, education, conceptual and categorical apparatus.

Постановка проблеми. Стан понятійно-термінологічного апарату науки відображає ступінь розвитку її теорії, розкриває взаємозв'язок об'єктів та різноманітність пізнавальних ситуацій, які виникають у процесі навчання і виховання людини, а також дає змогу чітко окреслити предмет дослідження і, отже, вибудувати його послідовну концепцію. Оперування поняттями є необхідною умовою для вивчення та побудови теоретичних моделей, усвідомлення процесів виховання і навчання у динаміці й перспективі. На нашу думку, саме чітка система понять й створює понятійно-категорійний апарат педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо означення проблеми, то на увагу заслуговують наукові розвідки А.В. Вихруща, О.В. Сухомлинської, І.В. Кі-

чевої, Г.П. Щедровицького, Е.В. Тітової, М.В. Зімової та інших вчених. Проте, як засвідчив аналіз, питання чіткого визначення поняття «виховання» не одержало належного висвітлення у сучасних науково педагогічних дослідженнях.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в розкритті сутності поняття «виховання».

Виклад основного матеріалу. Безумовно, необхідною умовою для вивчення й побудови як теоретичних моделей, так і осмислення процесів практичного навчання і виховання є оперування понятійно-категорійним апаратом, що дає змогу більш чітко визначити предмет педагогічного дослідження, вибудувати його послідовну концепцію, адекватно інтерпретувати ре-

зультати педагогічних спостережень і вимірів. Ми вважаємо, що нечітке визначення того чи іншого поняття створює «розмиту» інтерпретацію подій і процесів педагогічної реальності, що зумовлює непорозуміння у наукових колах. Беручи до уваги те, що «поняття – це логічно оформлена думка про загальні істотні властивості, зв'язки й відносини предметів або явищ об'єктивної дійсності» [5, с. 183], дослідники в галузі термінології стверджують, що «при побудові понятійно-термінологічного апарату будь-якої науки прийнято керуватися вимогою (принципом) однозначності понять, відповідно до якого кожному із них повинно відповідати лише одне значення» [12, с. 4]. Отже, поняття, що обирається для позначення якого-небудь об'єкту (процесу) в мові науки, не повинно використовуватися для позначення іншого в тій же мові. Ми погоджуємось із умовиводом А.В. Вихруща про те, що «чим обширніший набір ознак, тим вужчий клас об'єктів, що задовольняють ці ознаки, і навпаки, чим вужчий зміст поняття, тим ширший його обсяг; цю очевидну обставину часто іменують законом зворотного відношення» [4, с. 22]. Додамо, що утворення того чи іншого поняття – це складний і тривалий процес наукового дослідження. Адже у поняттях акумулюються, концентруються найновіші досягнення науки і суспільної практики. Вихідним матеріалом для утворення понять слугують чуттєві образи навколишньої дійсності, які сприймаються і наочно подаються реципієнтом. Цей процес здійснюється в результаті абстрагування та узагальнення будь-яких сторін цих чуттєвих образів і «усвідомлення їх як особливих, самостійних змістів думки» [4, с. 10].

Зазначимо, що цілий ряд умов впливає на створення наукових понять. Насамперед, це відокремлення та узагальнення істотних ознак, які сприймаються окремо від інших зовнішніх, несуттєвих ознак. Друга умова: зміст поняття повинен враховуватись у свідомості в такій формі, яку можна використати в наступних розумових процесах, а от мета полягатиме у створенні чіткої сукупності ознак цього поняття, тобто процес його створення завершується словесним оформленням. Незважаючи на те, що «процес утворення поняття опирається на словесний склад мислення, в момент появи поняття, коли тільки йде процес його зародження, воно може й не мати відповідну саме йому словесну форму» [9, с. 9]. Отже, процес становлення і розвитку понятійно-термінологічного апарату будь-якої науки досить тісно пов'язаний із процесом становлення і розвитку самого наукового знання, тому створення понят-

тя – це складний діалектичний процес, який здійснюється за допомогою таких методів, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, експеримент тощо.

Термінологічним проблемам педагогіки присвячено ряд наукових досліджень. Наприклад, Г.П. Щедровицький зазначав, що «реальні процеси, тіла або явища, які досліджуються, утворюють ті або інші поняття, становлять об'єкт думки. Зміст понять ніколи не вичерпує всіх властивостей об'єктів, залишаючись завжди відносно обмеженим і однобічним. Саме через розвиток суспільної практики воно постійно змінюється, як наслідок, за зміною змісту понять змінюється їхня будова» [14, с. 577]. До того ж, інший вчений вважає, що наукові поняття «відбивають істотні й необхідні ознаки, а слова й знаки (формули), що їх виражають, є науковими термінами» [13, с. 347].

Звернемо увагу на те, що у логіці «поняття» – складовий елемент судження (суб'єкт, предикат) або силогізму. Так, розрізняють поняття в широкому і вузькому сенсі, а також окремо виділяють наукові поняття. Перші формально виділяють загальні (схожі) ознаки загальних предметів, універсальних явищ і закріплюють їх у словах. Поняття у вузькому сенсі належать до певної галузі наук, чітко визначають основні ознаки предмета, явища, процесу або об'єкта. Загалом науковим поняттям властиві істотні й необхідні ознаки окремого предмета, об'єкта, явища або процесу, а слова і знаки (формули), що їх виражають, є науковими термінами. Додамо, що сукупність узагальнених, відображених в понятті предметів називається обсягом поняття, а сукупність істотних ознак, за якими узагальнюються і виділяються предмети в понятті, – його змістом.

Слід зазначити, що у логіці існують різні види визначення «поняття» як форми мислення. Наведемо декілька визначень терміна «поняття».

1) «Поняття – цілісна сукупність суджень, тобто думок, в яких дещо стверджується про відрізнявані ознаки об'єкта, який досліджується, ядром якої є судження про найбільш і в той же час суттєві ознаки якого-небудь об'єкта» (М.І. Кондаков).

2) «Поняття – це форма мислення, яка є результатом узагальнення і виділення предметів деякого класу за загальними та специфічними для них ознаками» (А.Є. Конверський).

3) «Поняття – думка, яка фіксує ознаки відображуваних у ній предметів і явищ, що дозволяють відрізнити ці предмети і явища від суміжних з ними» (Д.П. Горський).

4) «Поняття є мисленим відображенням у формі безпосередньої єдності загальних, суттєвих ознак предметів» (І.Я. Чупахін).

Підсумуємо, що вищезазначені визначення поняття відображають сутність поняття як форми мислення. Проте кожне визначення чи дефініція того чи іншого поняття в науці, як правило, є неповним або ж нечітким.

З точки зору історії філософії, маємо дві протилежні лінії стосовно теорії понять: матеріалістичну – таку, що вважає, що поняття об'єктивні за своїм змістом, та ідеалістичну, яка твердить, що поняття – це уявна сутність, яка виникає спонтанно, абсолютно незалежна від об'єктивної реальності. Філософ І. Кант вважав, що будь-яке поняття – це «загальне уявлення того, що є загальним для багатьох об'єктів, отже – уявлення, що може міститися в різних об'єктах» [1, с. 154]. А от за Г. Гегелем поняття – «перш за все синонім дійсного розуміння суті справи, а не просто вираз будь-якого загального, будь-якій подібності об'єктів споглядання. У понятті розкривається справжня природа речі, а не її схожість з іншими речами, і в ньому повинна знаходити свій вираз не тільки абстрактна спільність, а і особливість його об'єкта» [6, с. 63].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, можемо навести кілька визначень терміну «поняття».

1) «Поняття – це форма мислення, яка відображає предмети в їх загальних та істотних ознаках» (М.Г. Тофтул).

2) «Поняття – це думка, яка вказуванням на певну ознаку виділяє з універсуму й узагальнює в клас предмети, яким притаманна ця ознака» (І.В. Хоменко).

3) «Поняття – це форма мислення, в якій відображаються суттєві ознаки одного елементного класу чи класу споріднених об'єктів» (А.Д. Гетьманова).

4) «Поняття як форма (вид) думки, або як мисленнєве утворення, є результат узагальнення предметів деякого класу і мисленого виділення самого цього класу за певною сукупністю загальних для предметів цього класу – і сукупність відмінних для них – ознак» (Є.К. Войшвілло).

5) «Поняття – це думка, яка фіксує ознаки відображуваних у ній предметів і явищ, що дають можливість відрізнити ці предмети і явища від суміжних з ними» (Д.П. Горський).

6) «Поняття – це форма мислення, яка є результатом узагальнення і виділення предметів деякого класу за загальними та специфічними для них ознаками» (А.Є. Конверський).

Підсумуємо, що усі вищезазначені визначення є дуже схожими, однак деякі з

них відображають поняття як думку, проте поняття – це перш за все слово, тому для певного класу явищ чи предметів досить складно підібрати відповідне поняття, яке, з одного боку, охоплювало б процес конструювання, а з іншого – узгоджувалася з усталеними нормами, традиціями, прийнятими як в суспільній, так і мовній практиці.

Отже, більшість фахівців відносно вимог до понять притримуються теорії однозначності «з точки зору правил понятійно-термінологічного апарату недопустимим є надання загальнотехнічному або загальнонауковому поняттю в галузевій термінології якого-небудь іншого значення, ніж те, яке воно має у відповідній дисципліні. Нечітке тлумачення педагогічного поняття не покращить якість навчання, не внесе порядок до наукового обігу, а лише ускладнить і заплутає мову педагогіки» [11, с. 21]. Заслуговує на увагу дослідження І.В. Кічевої, присвячене аналізу і систематизації сучасного понятійно-термінологічного апарату педагогіки, про те, що «процес входження авторського поняття в широкий науковий обіг залежить від багатьох чинників, серед яких і чинник популярності поняття в педагогічному співтоваристві, і чинник функціональності нового поняття» [9, с. 39]. Ми вважаємо, що досить влучно про педагогічну полісемію зазначає М.В. Зимова у своєму дослідженні: «Багатозначність понять може бути обумовлена функціональною ситуацією, зокрема, з рівнем компетенції комунікантів. Одночасно ця багатозначність в термінології може бути обумовлена можливістю різного концептуального осмислення одного й того ж феномену. Втім, йдеться саме про багатозначність, а не про якусь контекстуальну варіативність особливого типу, оскільки різні розуміння того або іншого явища, по-перше, схожі один з одним і по-друге, не виключають один одного в загальних контекстах» [7, с. 57].

Варто додати, що у роботі «Смысл и значение» Г.П. Щедровицький, розглядаючи теоретичне розрізнення й протиставлення понять, звертає увагу на те, що «думка дослідника поляризується і як би фокусується у двох різних «точках» – на об'єкті, фіксованому в знанні, і на понятті, що задає схему знання і реалізується в ній» [15, с. 187]. Водночас, як стверджує автор, виникає «парадоксальна ситуація, тобто протиріччя між двома знаннями про один і той самий об'єкт, змушує дослідника звертатися до понять, на основі яких були отримані ці знання, і трансформувати їх таким чином, щоб зняти і перебороти зафіксовану парадоксальність» [14, с. 188]. Отже, перед

нами постає головна проблема систематизації педагогічних понять, тобто завдання щодо можливості коректного їх визначення в науці, яка знаходиться в постійному розвитку і, як це характерно для педагогіки, перебуває під впливом технологічно орієнтованого суспільства.

На нашу думку, концептуальний аналіз поняття «виховання» пов'язаний із труднощами експлікаційного характеру. Зазначимо, що ще грецький філософ Аристотель вперше робив спроби теоретично осмислити проблеми теорії й практики виховання: «Не можна залишити нез'ясованим, що взагалі є вихованням і як воно повинно здійснюватися. У сучасній педагогічній науці існує розбіжність з приводу практики виховання: не всі згодні з тим, чому саме молоді люди повинні навчатися, з метою розвитку в них добродетності, заради досягнення найкращого життя; не з'ясована також і мета виховання – чи це розвиток розумових здібностей, чи моральних якостей» [3, с. 437]. Додамо, що багато ключових педагогічних понять не мають чітких меж, загально визнаного змісту і вживання. Адже «справжня наука – це знання, в яке входять відомості про методи і межі знання» [16, с. 137]. І. Кант (як і Аристотель задовго до нього) визначив педагогіку як науку про виховання, включаючи «піклування і освіту» [8, с. 449, 456], і далі автор дає неоднозначне трактування цього поняття: «Два людські винаходи можна вважати найважчими, а саме: мистецтво управляти і мистецтво виховувати, і досі ще існують розбіжності навіть відносно їх ідей» [8, с. 450]. Проте не можна оминати той факт, що протягом століть поняття «виховання» неодноразово змінювалося і коригувалося. Адже до реформ Петра I під вихованням розумілося «вигодовування, вирощування», оскільки саме слово споріднене зі словом «харчування».

У психології «виховання – діяльність з передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують умови для його розвитку, підготовки до суспільного життя і праці» [2, с. 467]. Отже, соціологічний аналіз поняття виховання включає три основні аспекти: передача соціально-історичного досвіду наступним поколінням; процеси соціалізації індивіда в основних сферах громадського життя і розуміння виховання як «процесу цілеспрямованого, систематичного формування особистості відповідно до діючих в суспільстві нормативних мо-

делей» [10, с. 44]. Таким чином, сучасна педагогіка (як наука і практика), що прагне теоретично обґрунтувати та практично реалізувати підвищення імпаکت-фактору освіти в розвитку особи, об'єктивно поповнює свій поняттєво-термінологічний апарат нині актуальними щільно взаємопов'язаними поняттями. Їх правильне розуміння та практичне застосування дасть змогу підвищити ефективність в реалізації її родової місії в безперервному соціально-культурному розвитку людини впродовж життя шляхом навчання, забезпечення якісних навчальних результатів і конкурентоспроможних понять та кваліфікацій кожній особі в умовах світової глобалізації та європейської інтеграції.

Висновки з проведеного дослідження.

Беручи до уваги всі вище зазначені визначення поняття «виховання», ми дійшли висновку, що виховання – це система цілеспрямованих заходів, спрямована на всебічний розвиток особистості (фізичний, духовний та соціальний), вироблення певних навичок, необхідних для життєдіяльності особистості (безпечного існування, взаємодії у соціумі), закладення тих чи інших основ (цінності, самосприйняття тощо), що є необхідними для подальшого самостійного функціонування та розвитку, в тому числі для повного розкриття потенціалу індивіда. Підсумуємо, що неправильне (або нечітке) розуміння поняття іноді призводить до неправильних висновків, а потім ці умовиводи впливають на поведінку вчителя і, зрештою, на результати навчального процесу. На нашу думку, упорядкування понятійно-категорійного апарату пов'язано зі структуризацією та систематизацією науково педагогічних знань. У процесі наукового дослідження відбувається тезаурусне моделювання знань, визначення і класифікація базових понять, що скорельовані на розробку моделі наукового знання в предметній площині дослідження системи основних педагогічних понять. Отже, вживання «розмитих» понять у практичній діяльності породжує «видимість знання» професійної лексики, тобто формує врешті-решт таке понятійне поле, у якому різні учасники спілкування розуміють однакові за формою поняття по-різному, тобто вкладають у них відмінний зміст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kant I. Über Pädagogik / I. Kant. – Königsberg : Auflage, 1803. – 154 s.
2. Социологический словарь / [Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. Тернер]. – М. : Экономика, 2004. – 620 с.
3. Аристотель Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1976–1983. – Т. 4. – 1983. – 628 с.

4. Вихрущ А.В. Интеграция украинской освіти в европейский освітній простір / А.В. Вихрущ // Педагогіка та психологія. – 2009. – Вип. 469. – С. 22–32.
5. Войшвилло Е.К. Понятие / Е.К. Войшвилло. – М. : МГУ, 1967. – 286 с.
6. Гайм Р. Гегель и его время. Лекции о первоначальном возникновении, развитии, сущности и достоинстве философии Гегеля / Р. Гайм. – СПб., 2006. – 392 с.
7. Зимовая М.В. Многозначность в терминологии : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Теория языка» / М.В. Зимовая. – Орел, 2010. – 160 с.
8. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант. – М. : Наука, 1984. – 710 с.
9. Кичева И.В. Развитие понятийно-терминологической системы педагогики в 90-е годы XX века : дисс. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И.В. Кичева. – Пенза, 2004. – 454 с.
10. Осипов Г.В. Социологический энциклопедический словарь / Г.В. Осипов. – М. : Норма, 2000. – 912 с.
11. Полонский В.М. Методологические принципы разработки понятийно-терминологического аппарата педагогики / В.М. Полонский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jeducation.ru/4_2004/55.html.
12. Титова Е.В. Терминологический анализ как метод и задача исследования / Е.В. Титова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2010/1425.htm>.
13. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки / Е.В. Ушаков. – М. : Экзамен, 2005. – 528 с.
14. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. – М. : Школа культурной политики, 1995. – 800 с.
15. Щедровицкий Г.П. Мышление. Понимание. Рефлексия / Г.П. Щедровицкий. – М. : Наследие ММК, 2005. – 800 с.
16. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

УДК 378.147:656.61.071.1-056.87

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ»

Сотер М.В.,
аспірант кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
Херсонський державний університет

У статті розкрито сутність понять: «комунікація», «спілкування», «культура», «міжкультурна комунікація», «ідіоетнічна (національна) мова», «зіткнення культур». Виділено особливості міжкультурної комунікації. Відзначається, що міжкультурна комунікація виконує важливу роль для ефективної взаємодії з культурою, традиціями і звичаями іншої нації й забезпечує активну взаємодію з іноземним партнером.

Ключові слова: комунікація, спілкування, культура, міжкультурне спілкування, ідіоетнічна (національна) мова, зіткнення культур, міжкультурна комунікація.

В статье раскрыта сущность понятий: «коммуникация», «общение», «культура», «межкультурная коммуникация», «идеоэтнический (национальный) язык», «столкновение культур». Выделены особенности межкультурной коммуникации. Отмечается, что межкультурная коммуникация выполняет важную роль для эффективного взаимодействия с культурой, традициями и обычаями другой нации и обеспечивает активное взаимодействие с иностранным партнером.

Ключевые слова: коммуникация, общение, культура, межкультурная коммуникация, идеоэтнический (национальный) язык, столкновение культур.

Soter M.V. THE ESSENCE OF THE CONCEPT "INTERCULTURAL COMMUNICATION"

The essence of the concepts of "communication", "culture", "intercultural communication" is examined in the article. It is pointed out that intercultural communication fulfills a significant role for an effective cooperation with the culture, traditions and customs of other nation and provides an active interaction with a foreign partner.

Key words: communication, culture, intercultural communication, ideoehtnical (national) language, clash of cultures.

Постановка проблеми. Головною тенденцією розвитку сучасного світу є інтеграція. Економічні та соціокультурні процеси, єдиний інформаційний простір, соціальна мобільність, відкритість меж перетворюють людство в цілісну світову спільноту. За та-

ких умов розвиток суспільства й, зокрема, сучасної освіти неможливий без формування культури спілкування, що передбачає більш глибоке знайомство з культурами різних країн, їхніми цінностями та ціннісними орієнтаціями. У полікультурному соціу-